

JURAJ ŽUDEL*

VEĽKOSŤ SÍDEL NA SLOVENSKU V 1. POLOVICI 15. STOROČIA

Juraj Žudel: Size of Settlements in Slovakia in the 1st half of 15th century. Geogr. čas., 42, 1990, 2;

In view of the fact that size of settlements is studied, author analyses tax register of 5 East-Slovakian stolitzas from the year 1427. Within size classification, basis of which is complex of 788 settlements, he applies 6 size groups and 5 size settlement categories. He generalizes for the whole territory of Slovakia the results he has obtained.

Pri výskume štruktúry stredovekého osídlenia má veľký význam aj skúmanie veľkosti sídel a ich veľkostná klasifikácia. Prosté údaje o počte sídel a ich rozložení v priestore svedčia iba o extenzite osídlenia krajiny v určitom historickom období. Aby sme si mohli utvoriť reálnejšiu predstavu o osídlení krajiny, musíme poznať aj jeho intenzitu, ktorá sa prejavuje vo veľkosti sídel. Možnosti štúdia veľkosti sídel v stredoveku sú veľmi obmedzené. Najpriaznivejšie predpoklady sú pre 1. polovicu 15. storočia, z ktorej sa zachovali portálne súpisy niekoľkých stolíc. V slovenskej odbornej historickej literatúre dosiaľ neboli súborne spracované, aj keď sú známe a často sa citujú vo vzťahu k jednotlivým sídlam. Z maďarských historikov veľkosť sídel v stredoveku skúmal I. Szabó v práci o vzniku dedinskej sústavy v Uhorsku v 10.—15. storočí.¹ Na vypracovanie tabuľky o veľkostných kategóriách dedín použil zo spomenutých portálnych súpisov elaborát Šarišskej stolice z r. 1427 a nedatovaný portálny súpis Turnianskej stolice. Vzhľadom na spôsob spracovania tabuľky (uvádzajú sa v nej len sumárne údaje za určité obdobie pre celé Uhorsko), táto nevyjadruje sídlištné pomery v Šarišskej a Turnianskej stolici, preto nás neinformuje o veľkosti sídel na Slovensku. I. Szabó spracoval vo svojej tabuľke pre obdobie r. 1400—1526 údaje iba zo 1886 sídel. Na škodu veci nevyužil všetky zachované písomné pramene sumárnej povahy, okrem iného ani portálny súpis Nitrianskej stolice z r. 1452.

* PhDr. Juraj Žudel, CSC., Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava.

¹ SZABÓ, I.: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század). Budapest 1966.

Z 1. polovice 15. storočia sa zachovali portálne súpisy Abovskej,² Gemerskej,³ Šarišskej,⁴ a Užskej stolice⁵ z r. 1427, Gemerskej stolice z r. 1431⁶ a nedatovaný portálny súpis Turnianskej stolice.⁷ Z dvojice portálnych súpisov Gemerskej stolice sme použili starší, lebo mladší je veľmi neúplný (obsahuje iba dva slúžnovské okresy a súpis dedín, v ktorých kráľovná dala vyberať daň). Nedatovaný súpis Turnianskej stolice má rovnakú štruktúru ako uvedené súpisy z r. 1427,⁸ preto ho možno datovať podľa nich. I. Szabó, nevedno prečo, ho dáva do roku 1430.⁹

Portálne súpisy sú vyhotovené podľa slúžnovských okresov (*reambulationes*), ktoré sú označené podľa slúžnych. Napríklad v portálnom súpise Gemerskej stolice z r. 1427 sa slúžnovské okresy označujú takto: Reambulacio Johannis de Bath, iudicis nobilium, Reambulacio Stephani de Waly, iudicis nobilium, Reambulacio Petri de Heren, iudicis nobilium a Reambulacio Blassi Bom de Zenthkyral, iudicis nobilium. Stolice sa v stredoveku spravidla delili na štyri slúžnovské okresy, čo súviselo s kráľovskými dekrétmi z r. 1290 a 1298, ktoré kodifikovali právo šľachty na voľbu štyroch slúžnych. Menej slúžnovských okresov mali iba tie stolice, ktoré boli malé, prípadne na ich území boli výsadné organizácie, ktoré obmedzovali územnú pôsobnosť stoličných orgánov (napr. na Spiši). V našom prípade to bola Turnianska stolica, ktorá sa členila na 2 slúž-

² Registrum lucri Camere Cassouiensis Comitatus Abawyuariensis anno domini millesimo CCCC^{mo} vigesimo septimo. Maďarský krajiný archív v Budapešti (ďalej MKA), Dl 24 819.

³ Registrum Comitatus de Gvmur sub anno domini M^{mo} CCCC^{mo} XXVII^{mo}. MKA, Dl 35 801.

⁴ Registrum lucri camere Comitatus Sarus anno domini M^{mo} CCCC^{mo} XXVII°. MKA, Dl 32 690.

⁵ Registrum de lucro camere Comitatus Vng sub anno domini M^{mo} CCCC^{mo} XX^{mo} VII°. MKA, Dl 32 382.

⁶ 1431 Registrum lucri camere. MKA, Dl 35 802. Portálny súpis možno ľahko identifikovať podľa textu, ktorý nasleduje za titulom: „In Comitatu Gemer et primo in reambulacione Johannis Benedicti de Thornaalia, iudicis nobilium, sunt porte infra-scripte: ...“.

⁷ Comitatus Thorna. MKA, Dl 34 088.

Súpisy Abovskej, Gemerskej, Turnianskej a čiastočne aj Užskej stolice som študoval podľa fotokópií Ústavu historických vied SAV v Bratislave, za čo som jeho vedeniu zaviazaný vďakou. Súpis Šarišskej stolice som skúmal podľa originálu s prihliadnutím k jeho odpisu z 18. storočia, lebo písmo originálu je miestami veľmi vyblednuté. Fotokópia súpisu Užskej stolice je neúplná, preto som musel siahnuť aj po origináli. Keďže je veľmi poškodený, miestami som si vypomohol odpisom z 18. storočia *Extractus ex regesto lucri Camerae seu portarum Comitatus Ungensis anno 1427 confecto erutus*,“ ktorého pisateľ mal k dispozícii originál ešte v lepšom stave. Pri štúdiu súpisu Turnianskej stolice som použil aj jednoduchý odpis z 18. storočia, lebo originál je poškodený. Pri odpisovaní súpisu Abovskej stolice, ktorý je miestami tiež poškodený, a preto už nečitateľný, pomohol som si jeho edíciou u L. Thallóczyho, A kamara haszna, Budapest 1879.

⁸ BAKÁCS, I.: A dicális összeírások, s. 79. In: A történeti statisztika forrásai. Budapest 1957.

⁹ SZABÓ, I.: c. d., s. 193.

novské okresy. Sídla sa v rámci slúžnovských okresov neuvádzajú dôsledne v tom poradí, ako sa v nich vykonal súpis. Dokonca sídla, ktoré patrili niekoľkým zemepánom, sa spravidla neuvádzajú spolu podľa majetkových dielov, ako je to napr. v portálnych súpisoch zo 16. storočia, ale oddelene ako osobitné sídla, nie bezprostredne po sebe, ale medzi inými. Tieto okolnosti sťažujú identifikáciu niektorých sídel, najmä rovnomenných (či ide o dve sídla alebo majetkové diely jedného sídla) a lokalizáciu zaniknutých sídel. Neporiadok či nedôslednosť v usporiadaní sídel v slúžnovských okresoch možno vysvetliť tak, že analyzované portálne súpisy sa vyhotovili až po vykonaní vlastného súpisu na základe prvotnej evidencie.

Údaje o sídlach sú veľmi stručné. Obsahujú názov sídla bez špecifikácie, či je to mestečko (*oppidum*), dedina (*villa*) alebo iba majetkový diel (*portio*), ďalej meno zemepána alebo názov zemepanskej vrchnosti (cirkevnej inštitúcie, mesta). Ak sídlo bolo v spoluvlastníctve, zemepán sa uvádza všeobecne. Napríklad v Above Perín (Peren) je „dominorum de eadem“, Čaňa (Chaan) „nobilium de eadem“ v Gemerí Honce (Gench) „dominorum de Chythnek“ (zo Štítnika) a Dobšiná (Dobsina) „dominorum de Pelsowlch“ (z Plešivca). Napokon je to počet port (*portae*). V jedinom prípade, a to pri Moldave nad Bodvou (Scepsy) v Abovskej stolici sa na miesto port uvádzajú zlaté (*floreni*).¹⁰ Tento výnimočný prípad možno vysvetliť tak, že Moldava nad Bodvou bola významné mestské sídlo, ktoré sa zdaňovalo podobne ako slobodné kráľovské mestá, to značí kolektívne, stanovením ročného peňažného obnosu. Podľa údaju v portálnom súpise to bolo 140 zlatých.

V portálnych súpisoch sa nespomínajú osoby a usadlosti, ktoré sa z akýchkoľvek dôvodov nezdanili. Na konci súpisov sa uvádza úhrnný počet port a obnos dane vyjadrený v zlatých a denároch.

Portálne súpisy nezachycujú všetky sídla. Evidujú iba tie, ktorých obyvateľstvo sa individuálne zdaňovalo priamou štátnou daňou (*lucrum camerae*), ktorá sa vyrubovala na poddanské usadlosti. Preto sa v portálnych súpisoch neuvádzajú slobodné kráľovské mestá (v našom prípade Košice v Abovskej stolici, Bardejov a Prešov v Šariši) a kuriálne sídla (samoty a dediny). Chýbajú v nich aj poddanské dediny, ktoré boli na určitý čas oslobodené od platenia štátnej dane. Boli to novozaložené alebo novo osídlené dediny a sídla, ktoré sa zotavovali z nejakej pohromy. Priama štátna daň sa vyrubovala podľa brán (*portae*), ktoré uzatvárali dvory poddanských usadlostí. To značí, že údaje o počte port v analyzovaných portálnych súpisoch možno interpretovať tak, že vyjadrujú počet zdanených poddanských usadlostí.¹¹ Pritom si treba uvedomiť, že v každom prípade sa nezdanili všetky poddanské usadlosti. Od tejto dane boli totiž oslobodení richtári, ktorí pomáhali dikátorom pri súpise, ďalej pohorelci a chudobní sedliaci. Z uvedeného vyplýva, že v niektorých sídlach bolo v skutočnosti viac poddanských usadlostí ako port evidovaných v súpise. Skutočný stav vzhľadom na uvedený spôsob vyhotovenia súpisov (neuvádzajú sa v nich nezdanené usadlosti) nemožno zrekonštruovať.

¹⁰ Vo Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku II. Bratislava 1977 na s. 269 sa nesprávne uvádza, že Moldava nad Bodvou mala r. 1427 180 zdanených port.

¹¹ Takto interpretuje údaje o počte port v súpisoch Šarišskej a Turnianskej stolice aj I. Szabó v citovanom diele (s. 193).

Naša veľkostná klasifikácia sa opiera o súbor 788 sídel. Z tohto množstva pripadá 113 sídel na slovenskú časť Abovskej stolice, 254 na slovenskú časť Gemerskej stolice, 328 na Šarišskú stolicu, 17 na slovenskú časť Turnianskej stolice a 76 na slovenskú časť Užskej stolice. Je to o niečo menej ako počet sídel v skúmaných portálnych súpisoch. Tento fakt vysvetľuje okolnosť, že niektoré záznamy sú vzhľadom na poškodenosť písma a papiera nečitateľné alebo neúplné, a preto nepoužiteľné, ako aj to, že niektoré sídla sme nevedeli identifikovať.

V portálnom súpise Abovskej stolice, v slúžnovskom okrese Petra Baglasa sa v 3 prípadoch uvádza lokalita Wyfalw: po prvé na s. 7 ako majetok Jána, syna Wilhelma s 9 portami, po druhé na s. 8 ako majetok Mikuláša, syna Mikuláša s 9 portami a napokon na s. 9 ako majetok Ladislava, syna Jána so 6 portami. Nevieme, či ide o 3 majetkové diely jednej dediny alebo o 2—3 samostatné sídla. V tom istom slúžnovskom okrese na s. 7 sa uvádza dedina Sustha medzi sídlami na maďarskom území. Nevieme ju identifikovať ani povedať, či patrí k slovenskej časti Abovskej stolice. V slúžnovskom okrese Petra, syna Šebastiána z Belže, sa uvádza v 3 prípadoch Lánec (Lanch) — dva razy na s. 1 ako majetok Ladislava z Korlátfalvy s 5 portami a ako majetok Jána z Perína s 11 portami, potom na s. 2 ako majetok Jána z Lánca (*de eadem*) s 1 portou. Problém je v tom, či uvedené údaje možno interpretovať ako majetkové diely jednej dediny, alebo ako samostatné sídla Nižný Lánec, Stredný Lánec a Vyšný Lánec, ktoré jestvovali v 15. storočí. Vo *Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku II* sa uvedené údaje vzťahujú na Nižný Lánec: „R. 1427 mala obec 17 port, ...“, s. 316. D. Csánki pri lokalite Lánecz neuvádza údaje z portálneho súpisu, aj keď ho na iných miestach cituje.¹² Podľa nášho názoru sa spomínané údaje vzťahujú na 3 sídla, pričom majetok Ladislava z Korlátfalvy možno bezpečne stotožniť s Vyšným Láncom,¹³ majetok Jána z Perína s Nižným Láncom (na základe toho, že od r. 1402 patrila Perényiovcom), napokon majetok Jána z Lánca so Stredným Láncom.

V portálnom súpise Gemerskej stolice, v slúžnovskom okrese Štefana z Valíc na s. 8 sa uvádza Kalosa ako majetok Juraja Korláta s 9 portami a Kalasa ako majetok Juraja, syna Juraja so 7 portami. Môžu to byť dediny Nižná Kaloša a Vyšná Kaloša alebo majetkové diely jednej z uvedených dedín. Vo *Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku II* sa interpretujú ako majetkové diely Nižnej Kaloše, ktorá vraj mala r. 1427 16 port (s. 11). Túto identifikáciu pokladáme za diskutabilnú. Pravdepodobne sa opiera o predpoklad, že zemepáni uvedených majetkov boli v príbuzenskom vzťahu a išlo o jednu dedinu (prečo práve Nižnú Kalošu?) rozdelenú medzi otcom a synom.

Najväčšie ťažkosť spôsobuje interpretácia portálneho súpisu Užskej stolice, čo súvisí predovšetkým s poškodenosťou dokumentu. Remety (Remethe, Renythe) sa uvádzajú v slúžnovskom okrese Petra Korcsvayho v 3 prípadoch: dva razy na s. 562 ako majetok vdovy Jána s 8 portami a Andreja, syna Ladislava,

¹² CSÁNKI, D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. Budapest 1890, s. 212.

¹³ Roku 1372 je známa dedina zvaná Corlatlancha, ktorá patrila šľachticom z Korlátfalvy. B. Varsik ju stotožňuje s Vyšným Láncom. Osídlenie Košickej kotliny II. Bratislava 1973, s. 96, 99.

s 11 portami, tretí raz na s. 564 ako majetok toho istého Andreja, syna Ladislava, so 6 portami. Druhý a tretí údaj sa nepochybne vzťahuje na Blatné a Vyšné Remety. Prvý údaj možno identifikovať ako majetkový diel Blatných alebo Vyšných Remiet. Keďže príslušnosť tohto majetkového dielu nevieme určiť, nemôžeme zrekonštruovať ani veľkosť Blatných a Vyšných Remiet. Zalužice (Zalachka, Salochka, Salachka, Alachka) sa uvádzajú v slúžnovskom okrese Petra Korcsvayho v 4 prípadoch na s. 561: v prvom prípade nemožno zistiť zemepána a počet port, v ďalších 3 prípadoch ako majetok Andreja, syna Ladislava, s 20 portami, majetok vdovy Jána, syna Jakuba, s 12 portami a majetok vdovy Andreja, syna Štefana, so 14 portami. Tieto údaje sa vzťahujú na Malé a Veľké Zalužice, ale nemožno konkrétne určiť akým spôsobom.

Čečehov (Sachogo), Čičarovce (Chycher), Oreské (Orozfalw), Pavlovce nad Uhom (Paloch), Pinkovce (Pynkuch, Pynkolch) a Rebrín (Rebren) sa uvádzajú vždy dva razy, ale v jednom prípade nemožno zistiť počet port, a tým ani určiť ich veľkosť. Podobným prípadom sú Veľké Kapušany (Kapos). Podľa údajov na s. 567 Štefan (Drugeth) z Humenného v nich mal 61, Žigmund (Drugeth) z Humenného 42 a leleský prepoš 26 port. Počty port uvádzame podľa spomenutého odpisu z 18. storočia. Problém je v tom, že D. Csánki spochybňuje správnosť počtu port v prípade majetkového dielu leleského prepošta¹⁴ a za neisté pokladáme aj počet port majetkového dielu Žigmunda (Drugetha) z Humenného. V tomto prípade v origináli zreteľne vidieť iba rímsku číslicu X.

V prípade Porúbky (uvádza sa na s. 562 ako majetok Imricha z Lúčok) nemožno presne určiť počet port (20 alebo viac). Údaj o Michalovciach (Nagmi-hal) na s. 561, ktoré patrili do Zemplínskej stolice, sa vzťahuje iba na majetkový diel vdovy Jána, syna Jakuba. Napokon treba ešte uviesť, že lokality Felsowthyba (s. 563) a Porwba (s. 564) nevieme bezpečne identifikovať.

VEĽKOSŤ SÍDEL

Pri veľkostnej klasifikácii sídel aplikujeme veľkostné skupiny a kategórie, ktoré pre pomery uhorského stredoveku vypracoval a použil I. Szabó v citovanej práci. Jeho klasifikačné schéma má 16 veľkostných skupín utvorených tak, aby sa jemne rozlíšila veľkosť väčšiny sídel. I. Szabó stanovil 5 veľkostných kategórií vidieckych sídel:

- I. malé dediny (1—15 domácností),
- II. stredné alebo priemerné dediny (16—30 domácností),
- III. mierne veľké dediny (31—50 domácností),
- IV. veľké dediny (51—100 domácností),
- V. veľmi veľké dediny (101 a viac domácností).

Naša veľkostná klasifikácia vychádza z počtu poddanských usadlostí, ktorý, ako sme už uviedli, sa rovná počtu port evidovaných v portálnych súpisoch.

Na území skúmaných stolíc ako celku prevažná časť sídel (76,2 %) nemala viac ako 25 usadlostí, pričom najviac bola zastúpená veľkostná skupina 6—10 usadlostí (22,7 %). Sídla s počtom usadlostí viac ako 50 boli zriedkavé. Tvorili iba 6,4 % skúmaných sídel (tab. 1). Najväčšiu veľkostnú skupinu (101 a viac usadlostí) reprezentovali iba 4 sídla: Gemer (105 usadlostí) a Jelšava (155 usad-

¹⁴ CSÁNKI, D.: c. d., s. 386.

lostí) v Gemerskej stolici, Hanušovce nad Topľou (136 usadlostí) a Kurima (102 usadlostí) v Šarišskej stolici.

Pre veľkosť sídel na skúmanom území je charakteristické, že polovica z nich

Tab. 1. Veľkostné skupiny sídel roku 1427

Počet usadlostí	Abovská stol.		Gemerská stol.		Šarišská stol.	
	Počet sídel					
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
1— 5	14	12,4	34	13,4	22	6,7
6— 10	22	19,5	82	32,3	55	16,8
11— 15	16	14,2	52	20,5	55	16,8
16— 20	15	13,3	28	11,0	46	14,0
21— 25	17	15,0	24	9,4	43	13,1
26— 30	7	6,2	9	3,5	30	9,1
31— 35	2	1,8	5	1,9	23	7,0
36— 40	3	2,6	4	1,6	11	3,3
41— 45	5	4,4	3	1,2	9	2,7
46— 50	—	—	1	0,4	8	2,4
51— 60	4	3,5	4	1,6	13	3,9
61— 70	5	4,4	5	1,9	7	2,1
71— 80	1	0,9	—	—	3	0,9
81— 90	1	0,9	1	0,4	1	0,3
91—100	1	0,9	—	—	—	—
101—	—	—	2	0,8	2	0,6
	113		254		328	

Pokračovanie tab. 1.

Počet usadlostí	Turnianska stol.		Užská stol.		Stolice spolu	
	Počet sídel					
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
1— 5	1	5,9	10	13,1	81	10,3
6— 10	6	35,3	14	18,4	179	22,7
11— 15	—	—	17	22,4	140	17,8
16— 20	2	11,8	15	19,7	106	13,4
21— 25	—	—	11	14,5	95	12,0
26— 30	3	17,6	2	2,6	51	6,5
31— 35	2	11,8	3	3,9	35	4,4
36— 40	1	5,9	2	2,6	21	2,7
41— 45	—	—	2	2,6	19	2,4
46— 50	1	5,9	—	—	10	1,3
51— 60	1	5,9	—	—	22	2,8
61— 70	—	—	—	—	17	2,1
71— 80	—	—	—	—	4	0,5
81— 90	—	—	—	—	3	0,4
91—100	—	—	—	—	1	0,1
101—	—	—	—	—	4	0,5
	17		76		788	

{50,8 %} patrila medzi malé dediny. Pomerne vysoko boli zastúpené aj stredné alebo priemerné dediny (31,9 %). Mierne veľké dediny tvorili iba 10,8 % sídel. Veľké dediny sa vyskytovali zriedkavo (5,9 %), veľmi veľké dediny (boli to vlastne mestečká) boli ojedinelé (tab. 2).

Pokiaľ ide o veľkosť sídel v jednotlivých stoliciach, stav bol takýto:

V slovenskej časti Abovskej stolice sídla s počtom usadlostí do 25 tvorili 74,4 %, pričom najviac bola zastúpená veľkostná skupina 6—10 usadlostí (19,5 %). Viac ako 50 usadlostí malo iba 12 sídel, čo je 10,6 %. Malé dediny tvorili 46 %, stredné alebo priemerné dediny 34,5 %, mierne veľké dediny 8,8 %. Veľkých dedín bolo viac ako mierne veľkých dedín (10,6 %). Boli to: Cestice (88), Čečejevce (53), Drienovec (76), Ďurkov (51), Jasov (70), Mokrance (51), Nižný Medzev (58), Seňa (91), Slanské Nové Mesto (62), Svinica (70) a Veľká Ida (61 usadlostí). Až na výskyt veľkých dedín, ktorý bol v skúmaných stoliciach relatívne najväčší, možno hodnotiť pomery v slovenskej časti Abovskej stolice ako priemerné.

Iné boli pomery v slovenskej časti Gemerskej stolice. Zastúpenie sídel s počtom usadlostí do 25 bol výraznejší (86,6 %), najmä pre výskyt veľkostnej skupiny 6—10 usadlostí, ktorý bol v skúmaných stolicích najväčší (32,3 %). Viac ako 50 usadlostí malo 12 sídel, čo je 4,7 %. Charakteristickým rysom osídlenia slovenskej (prevažujúcej) časti Gemera bola prevaha malých dedín, ktoré tvorili až 66,1 % sídel. Súviselo to s prevahou horského reliéfu a nedostatkom ornej pôdy, čo veľmi obmedzovalo rast sídel. V porovnaní s inými stolicami boli málo zastúpené stredné alebo priemerné dediny (24 %) a mierne veľké dediny (5,1 %). K veľkým dedinám patrilo iba 3,9 % sídel. Boli to: Brzotín (53), Dobšiná (53), Dubovec (55), Kameňany (87), Krásnohorské Podhradie (67), Plešivec (52), Revúca (70), Roštár (67), Širkovce (64) a Štítnik (70 usadlostí).

Sídliskné pomery boli najpriaznivejšie v Šarišskej stolici. Prejavilo sa to najmä v tom, že sídla s počtom usadlostí do 25 tvorili iba 67,4 % a v rovnakom výskyte sídel so 6—10 a 11—15 usadlostami (po 16,8 %). Pomerne vysoké bolo zastúpenie sídel s počtom usadlostí viac ako 50 (7,8 %). Dominovali stredné

Tab. 2. Veľkostné kategórie sídel roku 1427

Stolice	Veľkostné kategórie									
	I		II		III		IV		V	
	počet sídel									
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Abovská	52	46,0	39	34,5	10	8,8	12	10,6	—	—
Gemerská	168	66,1	61	24,0	13	5,1	10	3,9	2	0,8
Šarišská	132	40,2	119	36,3	51	15,5	24	7,3	2	0,6
Turnianska	7	41,2	5	29,4	4	23,5	1	5,9	—	—
Užská	41	53,9	28	36,8	7	9,2	—	—	—	—
Spolu	400	50,8	252	31,9	85	10,8	47	5,9	4	0,5

Veľkostné kategórie: I — malé dediny (1—15 usadlostí), II — stredné alebo priemerné dediny (16—30 usadlostí), III — mierne veľké dediny (31—50 usadlostí), IV — veľké dediny (51—100 usadlostí), V — veľmi veľké dediny (101 a viac usadlostí).

alebo priemerné a mierne veľké dediny, ktoré tvorili 51,8 % sídel. Šariš mal zo skúmaných stolíc najviac veľkých dedín — 24, čo je 7,3 % sídel (tab. 2). Boli to: Bartošovce (51), Beloveža (52), Brezovica (58), Červenica (62), Drienov (56), Hažlín (77), Jarovnice (56), Kapušany (65), Komárov (63), Koprivnica (62), Lipany (80), Malcov (51), Malý Šariš (56), Mestisko (52), Osikov (52), Pečovská Nová Ves (82), Plaveč (76), Plavnica (55), Radoma (70), Richvald (52), Sedlice (66), Solivar (62), Šidov (52) a Veľký Tulčík (58 usadlostí).

Ako najnepriaznivejšie sa javia sídlištné pomery v slovenskej časti Užskej stolice, čo značí na Východoslovenskej nížine, na území medzi Vihorlatom, Laborcom a Latoricou. Bolo tu zastúpených len prvých 9 veľkostných skupín — sídla s počtom usadlostí do 45. Pritom sídla s počtom usadlostí do 25 tvorili až 88,1 %. Z tejto hodnoty pripadalo 22,4 % na sídla, v ktorých bolo 11—15 usadlostí. Prevažovali malé dediny (53,9 %). Celkový sídlištný obraz dotvárali stred-

Tab. 3. Veľkosť sídel na Slovensku roku 1598

Stolice	Počet sídel podľa veľkostných skupín								
	1	2	3	4	5	6	7	Spolu	
Abovská	1	13	33	22	26	14	1	110	
Gemerská	24	45	74	33	14	6	3	199	
Šarišská	20	59	137	74	61	15	2	368	
Turnianska	3	1	5	3	5	5	1	23	
Užská	4	15	38	23	18	3	—	101	
Spolu	abs.	52	133	287	155	124	43	7	801
	%	6,5	16,6	35,8	19,3	15,5	5,4	0,9	100
Bratislavská	8	29	29	23	42	74	22	227	
Hont s Malohontom	16	34	70	24	29	12	—	185	
Komárňanská	1	4	3	6	1	3	—	18	
Liptovská	21	16	24	7	12	4	2	86	
Mošonská	—	—	—	—	1	2	—	3	
Nitrianska	12	47	104	72	108	70	35	448	
Novohradská	30	43	29	8	3	—	—	113	
Oravská	9	19	24	7	4	2	—	65	
Ostrihomská	—	1	4	2	4	3	—	14	
Rábska	—	—	—	—	—	—	—	—	
Spišská	5	19	41	24	26	12	2	129	
Tekovská	5	10	48	45	49	33	5	195	
Trenčianska	22	63	113	94	56	18	11	377	
Turčianska	3	10	15	9	14	7	2	60	
Zemplínska	31	73	144	76	39	19	—	382	
Zvolenská	6	10	30	20	11	4	3	84	
Spolu	abs.	169	378	678	417	399	263	82	2386
	%	7,1	15,8	28,4	17,5	16,7	11,0	3,4	100
Slovensko	abs.	221	511	965	572	523	306	89	3187
	%	6,9	16,0	30,3	17,9	16,4	9,6	2,8	100

Veľkostné skupiny: 1:1—5, 2:6—10, 3:11—20, 4:21—30, 5:31—50, 6:51—100, 7:101 a viac zdanených domov.

né alebo priemerné dediny (36,8 %). Mierne veľké dediny, ktoré tu (ak neberieme do úvahy Veľké Kapušany) predstavovali najväčšiu veľkostnú kategóriu, tvorili iba 9,2 % sídel. Boli to: Porostov (31), Sejkov (32), Sobrance (42), Trnava pri Laborci (43), Veľký Hažín (33), Vinné (37) a Závadka (38 usadlostí).

Skúmané územie predstavuje iba časť Slovenska. Pre ostatné územie sa nezachovali stoličné portálne súpisy ani iné písomné pramene sumárnej povahy, čo značí, že veľkosť sídel na Slovensku v 1. polovici 15. storočia nemôžeme priamo skúmať. Ostáva ale príležitosť zisťovať, či možno zovšeobecniť hodnoty platné pre skúmané územie na celé Slovensko. Pokúsime sa to ukázať na osídlení Slovenska r. 1598. Prírodné a hospodárske pomery, ktoré rozhodujúcou mierou ovplyvňovali veľkosť sídel, boli na sklonku 16. storočia v podstate také ako v 1. polovici 15. storočia.

Sídelné pomery na Slovensku koncom 16. storočia zobrazuje mapa Osídlenie v roku 1598 v *Atlase Slovenskej socialistickej republiky*.¹⁵ Okrem iného zobrazuje aj veľkosť sídel podľa siedmich veľkostných skupín. Ich zastúpenie v jednotlivých stolicích a na Slovensku vyjadruje doplnkový graf. Okolnosť, že na mape a grafe je menej veľkostných skupín a sčasti sú aj iné, ako sme stanovili pre veľkostnú klasifikáciu sídel v 1. polovici 15. storočia, nemá v tomto prípade význam. Veď neporovnávame veľkosť sídel v uvedených obdobiach. Pokladali sme však za vhodné, aby sme východisko našich úvah zjednotili. Preto pri posudzovaní relatívneho zastúpenia veľkostných skupín sídel nevychádzame zo spomínaného grafu, základom ktorého je celkový počet sídel (teda aj neklasifikovaných), ale vypracovali sme novú tabuľku (tab. 3), ktorá sa podobne ako tab. 1. a 2. vzťahuje iba na súbor takých sídel, ktorých veľkosť sa mohla určiť.

Porovnanie relatívneho zastúpenia veľkostných skupín sídel skúmanej oblasti (územie slovenskej časti Abovskej, Gemerskej, Turnianskej a Užskej stolice a Šarišskej stolice) a územia Slovenska r. 1598 ukazuje, že bolo takmer rovnaké v prípade 1. a 2. veľkostnej skupiny, pri 3. veľkostnej skupine bolo o 5,5 % a pri 4. veľkostnej skupine o 1,4 % väčšie v prospech skúmaného územia, pri 5. veľkostnej skupine bolo o 0,9 %, pri 6. veľkostnej skupine o 4,2 % a pri 7. veľkostnej skupine o 1,9 % menšie v neprospech skúmaného územia.

Keď tieto výsledky aplikujeme na pomery v 1. polovici 15. storočia, môžeme povedať, že údaje o zastúpení 1. a 2. veľkostnej skupiny sú reprezentatívne pre celé Slovensko, údaje o zastúpení 3. a 4. veľkostnej skupiny (3. veľkostná skupina r. 1598), ako aj 5. a 6. veľkostnej skupiny (4. veľkostná skupina roku 1598) sú väčšie, zatiaľ čo údaje o zastúpení 7.—16. veľkostnej skupiny (5.—7. veľkostná skupina r. 1598) sú menšie ako hodnoty pre celé Slovensko. Uvedené rozdiely neboli veľké, preto na záver možno konštatovať, že veľkosť sídel na Slovensku v 1. polovici 15. storočia, ako aj zastúpenie jednotlivých veľkostných skupín bolo v podstate také ako na skúmanom území.

¹⁵ Atlas Slovenskej socialistickej republiky. Bratislava 1980, s. 114—115. Mapa bola vypracovaná na základe daňových súpisov domov jednotlivých stolíc z r. 1598.

ВЕЛИЧИНА НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ СЛОВАКИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 15 ВЕКА

Возможности изучения средневековых населенных пунктов по их величине являются очень ограниченными. Наиболее благоприятные условия существуют для периода первой половины 15 века, для которого сохранились порталльные (налоговые) списки нескольких комитатов-вотчин. В словацкой историко-географической литературе до сих пор совместно эти списки не рассматривались. Они были созданы в целях обложения налогом барщинных усадеб для Абовского, Гемерского, Шаришского, Турнянского и Ужского комитатов-вотчин в 1427 г.

Классификация населенных пунктов по их величине опирается о комплект, насчитывающий 788 населенных пунктов. Из этой численности относится: 113 населенных пунктов к словацкой части Абовского, 254 к словацкой части Гемерского, 328 к Шаришскому, 17 к словацкой части Турнянского и 76 к словацкой части Ужского комитатов-вотчин. В этой классификации применяются группы и категории по величине, которые для условий венгерского средневековья разработал и применил И. Сабо.

На территории изучаемых комитатов-вотчин, рассматриваемых как одно целое, в преобладающей доли населенных пунктов (76,2%) не насчитывалось более 25 усадеб, причем наиболее часто встречалась количественная группа 6—10 усадеб (22,7%). Населенные пункты с численностью усадеб 50 и более встречались лишь изредка. Они составляли лишь 6,4% от общей численности населенных пунктов (табл. 1). В наиболее крупную количественную группу (101 и более усадеб) входили лишь 4 населенные пункты.

Для населенных пунктов, находящихся на данной территории, с количественной точки зрения характерно то, что половина из них (50,8%) относилась к небольшим деревням. Сравнительно значительную долю (31,9%) составляют средние по величине деревни. Умеренно крупные деревни составляли лишь 10,8% от общей численности населенных пунктов. Крупные деревни встречались редко (5,9%) и очень крупные деревни (это были по сути дела городки) встречались в единичном порядке (табл. 2).

Изучаемая территория составляет лишь часть Словакии. Для остальных территорий Словакии не сохранились ни комитатские порталльные списки, ни другие письменные источники суммарного характера. Это свидетельствует о том, что количественные характеристики населенных пунктов Словакии в первой половине 15 века нельзя изучать прямо. Автором сделана попытка обобщить данные относящиеся для изучаемой территории — для всей Словакии, причем он исходит из знания условий в заселении Словакии в 1598 г. Этот прием можно оправдать потому, что природные и экономические условия, которые в решающей мере обуславливали величину населенных пунктов, в конце 16 века были по существу такими, как и в первой половине 15 века. Автор приходит к заключению, что величина населенных пунктов в первой половине 15 века и их состав по количественным группам, были в Словакии по существу такими, как и на территории изучаемых комитатов-вотчин.

Табл. 1. Количественные группы населенных пунктов в 1427 г.

Продолжение табл. 1.

Табл. 2. Количественные категории населенных пунктов в 1427 г.

Количественные категории: I — небольшие деревни (1—15 усадеб), II — средние по величине деревни (16—30 усадеб), III — умеренно крупные

деревни (31—50 усадеб), IV — крупные деревни (51—100 усадеб), V — очень крупные деревни (101 и более усадеб).

Табл. 3. Величина населенных пунктов Словакии в 1598 г.

Количественные группы: 1: 1—5, 2: 6—10, 3: 11—20, 4: 21—30, 5: 31—50, 6: 51—100, 7: 101 и более домов обложенных налогом.

Перевод: Л. Правдова

Juraj Ž u d e l

SIZE OF SETTLEMENTS IN SLOVAKIA IN THE 1st HALF OF 15th CENTURY

Possibilities to study sizes of settlements are very limited. The most positive conditions are to study the 1st half of 15th century, from which are preserved portal registers of several stolitzas. Up to now they weren't elaborated as collected work in the Slovak professional literature. These registers originated with taxation of tributary homesteads in Abov, Gemer, Šariš, Turňany and Už stolitzas in 1427.

Size classification is based on complex of 788 settlements. From this amount 113 settlements belonged to Slovak part of Abov stolitza, 254 to Slovak part of Gemer stolitza, 328 to Šariš stolitza, 17 to Slovak part of Turňany stolitza and 76 to Slovak part of Už stolitza. Within her there are applied size groups and categories, which I. Szabó has worked up and used for conditions of Hungarian Middle Age.

Prevailing part of settlements (76,2 %) didn't have more than 25 homesteads on the territory of investigated stolitzas as a whole, size group of 6—10 homesteads (22,7 %) was the most represented. Settlements with homesteads of more than 50 were very rare. They represented only 6,4 % of investigated settlements (Table 1). The greatest size group [101 and more homesteads] represented only 4 settlements.

For size of settlements in the investigated territory is characteristic, that half of them (50,8 %) belonged to little villages. Middle or mean villages (31,9 %) were represented relatively high. Moderate great villages represented only 10,8 % of settlements. Great villages occurred rarely (5,9 %), very great villages (in fact they were little cities) were sporadic (Table 2.).

The investigated territory represents only a part of Slovakia. For other territories weren't preserved any portal registers as well as any other written sources of summary character. It means that size of settlements in Slovakia in the 1st half of 15th century isn't possible to study directly. The author tries to generalize values, which are valid for investigated territory, for the whole Slovakia. He proceeds from knowing conditions in settlement of Slovakia in the year 1598. This process is possible because natural and economic conditions, which in determined measure influenced size of settlements, were at the end of 16th century essentially such as in the 1st half of 15th century. He concluded, that size of settlements in Slovakia in the 1st half of 15th century as well as representation of individual size groups was essentially such as on the territory of investigated stolitzas.

Table 1. Size categories of settlements in 1427. Continuation Table 1.

Table 2. Size categories of settlements in 1427. Size categories: I — little villages (1—15 homesteads), II — medium or mean villages (16—30 homesteads), III — moderate great villages (31—50 homesteads), IV — great villages (51—100 homesteads), V — very great villages (101 and more homesteads).

Table 3. Size of settlements in Slovakia in 1598. Size groups: 1:1—5, 2:6—10, 3:11—20, 4:21—30, 5:31—50, 6:51—100, 7:101 and more taxed houses.

Translated by J. S ý k o r o v á